

IJTIMOYIY RISKLARNI BOSHQARISH TIZIMIDA SUG'URTANING ROLI

Olmosova Munisa Sherxon qizi

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti talaba

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada ijtimoiy risklarni boshqarish tizimida sug'urtaning roli mavzusi yoritilgan. Shuningdek, ijtimoiy sug'urtaning jamiyatdagi roli, risk turlari, riskni boshqarish tushunchalari keng yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *risk, sug'urta, ijtimoiy himoya, ijtimoiy sug'urta, sug'urtaviy risk, ijtimoiy risk, mehnatga layoqatlilik.*

Ijtimoiy sug'urta aholini ijtimoiy himoya qilish tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. U dunyoning ko'plab davlatlarida o'z fuqarolarini ularning hayotida yoqimsiz ijtimoiy iqtisodiy hodisalar yuz berganda zarur moddiy yordam berish maqsadida tashkil etilgan. Ijtimoiy himoyaning turli o'lchamlarining paydo bo'lishi va ularning bosqichma-bosqich yagona davlat boshqaruvi tizimida birlashishining asosiy sabablaridan biri har bir alohida inson va kishilik jamiyati hayotida riskning yuz berishi mumkinligi hisoblanadi.

Ijtimoiy risk bu fuqarolarning moddiy ta'minlanganlik ehtimolligidir, natijada insonlarning iqtisodiy jarayonlarda ishtirok eta olish imkoniyatlarini yo'qotadilar. Jamiyatimizning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishi an'alariga amal qilgan holda barcha risklar yagona iqtisodiy riskda, ya'ni mehnat daromadining yo'qligida jamlanadi. Zamonaviy shart sharoitlarga ko'ra, inson o'zini hayot uchun kerakli narsalar bilan ta'minlashi uchun 2 ta shart talab qilindi: 1) mehnatga layoqatlilik; 2) ishga joylashish.

Ijtimoiy risk ishlab turgan ishini yoki daromadini ob'ektiv, ijtimoiy sabablarga ko'ra moddiy ta'minlanish darajasining tushib ketishi, shuningdek, davolanish va ijtimoiy to'lovlar uchun qo'shimcha harajatlarga zaruratning paydo bo'lishidir. Ijtimoiy risklarni quyidagi 3 ta katta guruhga birlashtirish mumkin:

- 1) daromadni yo'qotish;
- 2) qo'shimcha harajatlarga zaruriyat;
- 3) ijtimoiy mavqening yo'qotilishi.

O'z navbatida daromadni va o'z mavqeidan marhum bo'lish risklarini ikkita guruhga bo'lish mumkin:

- 1) shaxsning o'zining avvalgi ish o'rniga qayta olishi yoki faoliyat turini o'zgartira olishi holati;
- 2) bularni amalga oshira olmasligi holati.

U yoki bu risklarni boshqarish maqsadida risklarni klassifikatsiyalashning boshqa mezonlari ham alohida ko'rsatiladi.

- ta'sir ko'lami o'lchamiga ko'ra: universal va maxsus risklar (risklarni koplash metodlari va shakllarini tanlash);
- ta'sir davriga ko'ra: qisqa va uzoq muddatli (risklarni qoplashning moliyaviy qurollarini tanlash);

- ta'sir ob'ektiga bog'liqligi: aholining alohida guruhlari bo'yicha (qoplashning ko'rinishini va o'lchamini tanlash);
- paydo bo'lish manbasiga ko'ra: tabiiy (fiziologik), texnogen, iqtisodiy va umumiy fuqarolik (risklardan ogohlantirish imkoniyatlari);
- inson hayotiga kirib kelishi va siklik xarakteriga ko'ra: rejali, kutilgan va oldindan aytilgan (muhim baholash metodlarini tanlash);

Shunday qilib, ijtimoiy risklar – bu insonlarning normal ijtimoiy ahvolini buzuvchi sabablardir. Ijtimoiy risklar insonlarning sog'ligiga, mehnatga layoqatiligining yo'qotilishi yoki mehnat qilishga talabning yo'qligi, mehnat bilan band qatlamning ham moddiy ta'minlanmaganligi tufayli daromadning yo'qotilishi, kasallikdan davolanishi bilan bog'liq bo'lgan qo'shimcha harajatlar, oilada boquvchisini yo'qotish tufayli daromad manbaidan mahrum bo'lish tufayli paydo bo'ladi.

Ijtimoiy riskning mohiyati va yuz berish ehtimoli risklarni minimal darajada kamaytirish borasida oldindan qilinadigan ishlar tizimini ishlab chiqishni va zararlarni kompensatsiyalash borasida qilinadigan ishlarning muhim shakllarini hamda keng ko'lamda joriy etilishini hisobga olishni taqozo etadi.

Chunki ijtimoiy riskni mavjud bir jarayon deb qarash va baholash mumkin, demakki ijtimoiy riskni boshqarish tizimini yaratish ham mumkin.

Riskni boshqarish riskni aniqlash, baholash va uning ta'sirini

nazrat qilishga yo'naltirilgan maqsadli ta'sir ko'rsatishdir. Risklarni boshqarish o'zining mohiyati bo'yicha har qanday iqtisodiy tizim (jarayon) ning zaruriy tarkibiy qismi hisoblanadi. Risk hajmi olinadigan daromad bilan bevosita proporsionaldir. Bundan ko'rinib turibdiki, har qanday xo'jalik yurituvchi sub'ektning, tizimning faoliyatini samaradorligi to'laligicha risklarni boshqarish jarayonini qanchalik samarali tashkil qilinganligiga bog'liq. Riskni boshqarish – ko'p bosqichli jarayon bo'lib, uning maqsadi noqulay holatlar yuzaga kelganda ob'ektning ko'rishi mumkin bo'lgan zararlarni kamaytirish yoki kompensatsiyalash hisoblanadi.

Sug'urtada barcha risklar ikki guruhga bo'linadi: sug'urtaviy va nosug'urtaviy (sug'urta shartnomasiga kiritilmagan). Sug'urtaviy risk – bu sug'urta hodisasini ro'y berish ehtimolligi va ko'rilishi mumkin bo'lgan zararining miqdoriy hajmi nuqtai nazaridan baholanishi mumkin.

Sug'urta riskining mezonlari:

- risk tasodifiy xarakter kasb etishi kerak, bunda sug'urta shartnomasi ishtirokchilariga sug'urta hodisasining ro'y berish aniq vaqti va ko'rilishi mumkin bo'lgan zararining hajmi oldindan ma'lum emas;
- mazkur riskning namoyon bo'lish tasodifiyligini bir turdagi obyektlar jamlanmasi bilan solishtirish mumkin, ya'ni statistik kuzatuvlar olib borish kerak;
- riskni amalga oshishida aks etuvchi sug'urta hodisasining ro'y berishi tomonlardan birining xohish-irodasiga bog'liq bo'lmasligi kerak;

- sug'urta hodisasining ro'y berishi makon va zamonda ma'lum emas;
- riskni amalga oshish oqibatlarini pul ifodasida obyektiv o'lchash va baholash imkoni mavjud.

Nosug'urtaviy risklar – bu risklar obyektiv mavjud bo'ladi, ammo sug'urtalovchi mas'uliyati hajmiga qo'shib, ya'ni sug'urtaga qabul qilib bo'lmaydi.

Xavf-xatar manbalaridan kelib chiqib risklarni quyidagilarga bo'lish mumkin: tabiiy ofatlar (yer qimirlashi, sel, do'l va boshqalar) bilan bog'liq bo'lganva insonning ongli xatti-harakati (o'g'irlik, talonchilik va boshqa g'ayri huquqiy xatti-harakatlari bilan bog'liq bo'lgan, shuningdek yuqorida sanab o'tilganlarning aralash risklari (misol uchun, mutaxassis-epidemiologning maqsadli harakati bilan yuzaga keluvchi epidemiyalar).

Sug'urtalovchining mas'uliyati hajmi bo'yicha risklar yakka tartibdagi (masalan, tasviriy san'at asarlarini tashish va ko'rgazmasi) va universal (masalan, muntazam uchrovchi mulkiy risk – o'g'irlik) turlarga bo'linadi.

Ijtimoiy sug'urta aksariyat mamlakatlarda aholini ijtimoiy himoya qilish tizimida eng keng tarqalgan va muhim element sifatida ko'riladi hamda mehnatga layoqatsizlarni moddiy ta'minlashning qat'iy kafolatli tizimini anglatadi. Ijtimoiy sug'urta davlat tomonidan joriy etilib, keksalar, mehnatga layoqatsizlarni ta'minlash va ularga yordam ko'rsatish tizimini namoyon qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Агеева Е.В. Социальное страхование: Курс лекций. – Иркутск: «Изд-во БГУЭП», 2013; Конвенция N 102 Международной организации труда "О минимальных нормах социального обеспечения" (Заключена в г. Женеве 28.06.1952).
2. Архипов А.П. Страхование. – М.: «КНОРУС»
3. Роиц В.Д. Экономика и финансы и право социального страхования: Институты и страховые механизмы. – М.: «Альпина Паблицер»
4. O'zbekistondagi ijtimoiy himoya tizimini baholash: asosiy diagnostik vosita (CODI) asosida XMT, YUNISEF va Jahon bankining qo'shma hisoboti.
5. Алиев Б.Х., Махдиева Ю.М. Основы страхования.